

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، سال هشتم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۰، شماره پیاپی ۱۴

تحلیل عوامل مؤثر بر بازآفرینی بافت‌های تاریخی از منظر توسعه گردشگری

مژگان شیخی نصب (دانشجوی دکتری گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران)

m.sheikhinasab@yahoo.com

مهری اذانی (استادیار گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران، نویسنده مسئول)

mehri.azani@gmail.com

مهدی مؤمنی (دانشیار گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران)

momeni100@gmail.com

مصطفی محمدی ده‌چشمه (دانشیار گروه جغرافیا برنامه‌ریزی شهری، واحد اهواز، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران)

m.mohammadi@scu.ac.ir

تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۰۹/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۱

صص ۱۲۳-۱۴۴

چکیده

رهیافت بازآفرینی رجوع معناداری به هویت بافت تاریخی دارد که دستیابی به آن تنها در گرو توجه به گردشگری خلاقانه شهری است. توجه به بافت فرسوده و رفع ناپایداری آن‌ها به موضوع محوری در شهرها بدل شده به گونه‌ای که بازآفرینی شهری با رویکرد توسعه گردشگری به عنوان چاره‌ای برای حفظ این گونه بافت‌های ارزشمند توصیه می‌گردد. از این رو پژوهش حاضر باهدف شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر بازآفرینی بافت‌های تاریخی از منظر توسعه گردشگری انجام شد. تحقیق حاضر با توجه به هدف، کاربردی و بر اساس روش از نوع توصیفی-تحلیلی است. مؤلفه‌های مورد مطالعه در این تحقیق در ۷ عامل اجتماعی، کالبدی و زیرساختی، اقتصادی، سیاسی، ضوابط، فرهنگی و بافت فرسوده تقسیم‌بندی شدند. برای دستیابی به اهداف پژوهش، از روش دیمتال فازی بهره گرفته شد. نتایج پژوهش در مقدار $(Di+Ri)$ نشان داد که بعد اقتصادی با امتیاز نهایی $3/159$ با اهمیت‌ترین مؤلفه در بین مؤلفه‌های مورد مطالعه جهت توسعه گردشگری در بافت‌های قدیمی شهر اهواز می‌باشد. همچنین نتایج در مقدار $(Di-Ri)$ نشان داد که در گروه علی مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و سیاسی قرار دارد و اثرگذارترین آن‌ها بعد اجتماعی با امتیاز نهایی $0/615$ و در گروه معلول مؤلفه‌های فرهنگی، بافت فرسوده و ضوابط قرار دارد که اثرپذیرترین آن‌ها بافت فرسوده با امتیاز نهایی $0/4723$ - شناسایی شد.

کلیدواژه‌ها: اهواز، بازآفرینی، بافت تاریخی، گردشگری.

۱. مقدمه

در حال حاضر، یکی از عوامل مهم برای دستیابی به توسعه پایدار در سطح جهان، گردشگری است (احمد^۱، ۲۰۱۸، ص. ۲۲) که از آن به عنوان عامل رشد اقتصادی در بسیاری از کشورها یاد می کنند (سیلوا^۲ و همکاران، ۲۰۱۸، ص. ۱۰۱) و نقش مهمی در بهبود کیفیت زندگی مردم و افزایش رفاه اجتماعی دارد (تاپاک^۳ و همکاران، ۲۰۱۹، ص. ۱)؛ بنابراین، مدیران گردشگری، به منظور دستیابی به پایداری، نیازمند تدوین راهبردی هستند که یکپارچگی بوم شناختی را حفظ کند و منافع اقتصادی و توسعه برای هر منطقه به همراه داشته باشد (هال^۴، ۲۰۱۱، ص. ۶۵۴).

توسعه گردشگری شهری و پایدار ضامن حفظ و صیانت از بافت های تاریخی به شمار می رود. بافت قدیمی شهرها، گنجینه های ارزشمند از تاریخ و تمدن جوامع بشری است (شماعی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۶۰) و یکی از ارزشمندترین و گران بهاترین آثار فرهنگی محسوب می شوند (سرایی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۳۰). ساماندهی و احیای این بافت های علاوه بر تحقق هدف حفاظتی این بافت ها به دلیل ارتقای کیفی فضاهای مربوطه، چرخه ی توسعه گردشگری در این بافت ها را فعال می کند. این امر نه تنها موجب افزایش هویت اجتماعی و فرهنگی مجموعه بافت می شود، بلکه راهکارهای مؤثر و تجربه شده برای ایجاد و بازتولید عرصه های عمومی و هویت ازدست رفته و خاطرات زوده شده از بافت های تاریخی شهری است؛ چراکه شهرهای امروزی به دلیل تأثیرپذیری از دیدگاه بالا به پایین و مدرنیستی، در حال از دست دادن هویت خویش اند و از لحاظ سیما و کالبد، ادامه شیوه های شهرسازی مدرنیسم را می پیمایند؛ چیزی که در مکاتب مدرنیستی از آن به عنوان نوسازی شهری فن گرا نام برده می شود (پورا احمد و همکاران، ۱۳۹۴).

رهیافت بازآفرینی شهری به منظور معکوس نمودن جریان فرایند تغییر و افت شهری اتخاذ می گردد (نوریان و آریانا، ۱۳۹۱). رویکرد بازآفرینی شهری با اتکا به اصول توسعه پایدار با در نظر گرفتن تجربیات گذشته و اعتقاد راسخ به عدم پاسخگویی رویکردهای قبلی از یکسو و با نگاه به چالش های آینده از سوی دیگر چارچوب نظری و عملی باهدف رفع ناکارآمدی های شهری در بافت های فرسوده به منظور برون رفت کامل آن ها از انواع ناکارآمدی ها ارائه شده است (یعقوبی و شمس، ۱۳۹۸، ص. ۶۷). برنامه ریزی راهبردی، پایداری و مشارکت سه ضلع مثلث رهیافت بازآفرینی شهری محسوب می شوند (فلاح زاده و محمودی پاتی، ۱۳۹۴، ص. ۶). نگرش تعاملی، فرهنگ، توسعه از درون، توجه به محیط زیست، حفاظت بافت تاریخی، محدود کردن دخالت مستقیم دولت در امر توسعه، مشارکت چندبخشی با تأکید بر نقش جوامع محلی مهم ترین اصول بازآفرینی شهری را تشکیل می دهند (اوزلم^۵، ۲۰۰۶، ص. ۲۹). از نیمه دوم قرن بیستم رویکردهای مختلف و متفاوتی برای بهبود و ساماندهی به وضعیت شهرها و

---

1. Ahmad
2. Silva
3. Tapak
4. Hall
5. Ozlem

محلها در دستور کار قرار گرفت (دهه ۱۹۵۰ رویکرد بازسازی، دهه ۱۹۶۰ رویکرد باززنده سازی، دهه ۱۹۷۰ رویکرد نوسازی، دهه ۱۹۸۰ رویکرد تجدید حیات، دهه ۱۹۹۰ رویکرد بازآفرینی و دهه ۲۰۰۰ رویکرد نوزایی شهری) (عندلیب و دیگران، ۱۳۹۲، ص. ۸۱). تا دهه ۱۹۸۰ اکثر این رویکردها بر جنبه کالبدی نوسازی بافت‌های هدف تأکید کرده و دیگر جنبه‌های نوسازی و بهسازی بافت فرسوده نادیده گرفته شد. در دهه ۱۹۹۰ سیاست جدیدی تحت عنوان «چالش شهرها» نوعی رویکرد مداخله‌ای که با نگاه به گذشته و بدون پاک‌سازی هویت‌های تاریخی مختلف، به خلق هویتی جدید متناسب با شرایط زندگی ساکنان عصر حاضر با اهداف اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، محیطی و کالبدی شکل گرفت (حاجی پور، ۱۳۸۵، ص. ۱۸)؛ بنابراین اهمیت توجه به بازآفرینی شهری با ناکارآمدی و تک‌بعدی بودن رویکردهای قبلی نسبت به بافت‌های شهری از اواسط دهه ۱۹۹۰ میلادی مطرح شده است (برگ^۱ و دیگران، ۲۰۰۴). واژه بازآفرینی در لغت به معنی تمدید سازی و نو شدن و به‌روز شدن است. اما به لحاظ مفهومی به معنی خلق فضای شهری جدید با حفظ ویژگی‌های فضایی (کالبدی و فعالیتی) قدیم است. بازآفرینی (معاصر سازی) یعنی تولید سازمان فضایی جدید منطبق بر شرایط تازه و ویژگی‌های نو که همگی در ایجاد روابط شهری جدید و یا تعریف دوباره روابط شهری کهن یا موجود مؤثر می‌افتد. در این رویکرد توجه به حفظ ارزش‌های فرهنگی و حفظ ثروت‌های بومی و تاریخی، انتقاد از ساخت‌وسازهای دارای یک نوع کاربری به‌جای کاربری‌های متعدد، توجه به اقدام‌های کیفی به‌موازات اقدام‌های کمی، مشارکت گروه‌های اجتماعی و غیره مشهود می‌باشد. (مک‌دونالد^۲، ۲۰۰۹، ص. ۵۰). در همین راستا پژوهش‌های زیادی انجام شده است که در زیر به چند مورد آن اشاره خواهد شد.

سپ^۳ (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بازآفرینی اجتماعی و اقتصادی و مشارکت» شهر خلاق را شهری می‌داند که قادر به ایجاد اقتصاد خلاق، تولیدات فرهنگی، تحقیقی، هنری و عاملی قوی برای ظرفیت‌های هویتی است. دومینگز^۴ و همکاران (۲۰۱۴)، در پژوهش خود به رقابت‌پذیری مقاصد گردشگران در دو کشور اسپانیا و استرالیا به این نتیجه رسیدند در استرالیا کیفیت خدمات، برندهای تجاری و زیرساخت‌های مناسب از اهمیت زیادی برای جذب گردشگر برخوردار است.

در خصوص پیشینه پژوهش کریم‌زاده و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی به این نتیجه رسیده است که ابعاد تأثیرگذار بازآفرینی شهری گردشگری محور به ترتیب بر ابعاد اجتماعی با ضریب همبستگی ۰/۹۷، ابعاد اقتصادی با ضریب همبستگی ۰/۹۰، ابعاد فرهنگی با ضریب همبستگی ۰/۹۰ و کالبدی با ضریب همبستگی ۰/۸۳، دلالت دارد. پوراحمد و احمدی‌فرد (۱۳۹۷)، در پژوهشی به این نتیجه رسیده‌اند عواملی مانند نمایش‌های عروسکی، شاخص تبلیغات و شاخص نقاشی در کنار جاذبه‌های تاریخی منطقه از مهم‌ترین عوامل و اولویت‌های صنایع فرهنگی به

1. berg
2. McDonalds
3. Sepe
4. Domínguez

شمار می‌آیند که می‌توان آن‌ها را در توسعه گردشگری خلاق منطقه باهدف نهایی بازآفرینی به کار گرفت. (پوراحمد و حسینی، ۱۳۹۴، ص.۵). از اواخر دهه ۱۹۸۰ توسعه گردشگری از توسعه اقتصادمحوری به سمت هرچه پایدارتر حرکت کرد (تیاگو^۱ و دیگران، ۲۰۲۰). سازمان جهانی گردشگری برای اولین بار در سال ۱۹۸۸ اصطلاح «گردشگری پایدار» را طبق معیارهای گزارش برانتلند این‌گونه تعریف کرد که گردشگری پایدار نیازهای گردشگران حاضر و جوامع میزبان را با محافظت و ارتقای فرصت‌های آیندگان برآورده می‌کند. کمیته توسعه پایدار گردشگری در نشست در تایلند در سال ۲۰۰۴ در تعریف گردشگری پایدار تجدیدنظر نمود، هدف این بازبینی انعکاس بهترین پایداری در گردشگری با توجه به نتایج کنفرانس توسعه پایدار ژوهانسبورگ است (ادبی فیروزجاه و همکاران، ۱۳۹۹، ص.۲۲۹).^۲ ل^۳ (۱۹۹۲) معتقد است که گردشگری می‌تواند به بازآفرینی فیزیکی، اقتصادی و اجتماعی کمک کند. سواربروک^۳ (۲۰۰۱) نیز اعتقاد دارند که گردشگری شهری می‌تواند باعث جذب سرمایه‌گذاری داخلی و ارتقا کسب‌وکار شود. رشد این صنعت در جوامعی که به‌شدت تحت تأثیر زوال شهری قرار گرفته‌اند، می‌تواند باعث افزایش غرور محلی شده زیرا ساکنین در مورد شهر خود احساس مثبت‌تری خواهند داشت (سواربروک، ۲۰۰۱).

از سوی دیگر، نگرش برتر در مرمت بافت‌های فرسوده و قدیمی نگرش ارگانیستی و یکی از جدیدترین نظریه‌های آن جامع‌نگری در برنامه‌ها و اقدام‌ها برای تلفیق فرهنگ و اقتصاد در بستر توسعه پایدار است که از طریق گردشگری می‌توان بدان دست یافت. همچنین اگر یک شهر قرار باشد مخاطب گردشگری شهری قرار بگیرد، می‌بایست چهار ویژگی قابل قبول و متداول را دارا باشد، این چهار ویژگی عبارت‌اند از: ۱- تراکم زیاد فیزیکی، ۲- ایفای نقش‌های متفاوت فرهنگی و اجتماعی، ۳- ایفای نقش‌های متفاوت اقتصادی، ۴- مرکزیت عینی بافشدگی بیشتری در ساختار و ماهیت گردشگری دیده می‌شود (پوراحمد و حسینی، ۱۳۹۴، ص.۵). در همین راستا، بافت‌های تاریخی که عمدتاً هسته اولیه شهرها را تشکیل می‌دهند، یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری در ایران هستند، از این رو تجدید حیات و احیای بافت تاریخی علاوه بر ارتقای کیفیت محیط و برقراری دوباره زندگی اجتماعی در آن، سبب رونق گردشگری نیز می‌شود (اسعدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص.۱۸). همچنین این بافت‌ها به دلیل نمایش هویت شهرها، از ارزش بسیار زیادی برای جذب گردشگری برخوردارند (تیموری و دیگران، ۱۳۹۳، ص.۶۳).

هدف از این پژوهش تحلیل عوامل مؤثر بر بازآفرینی بافت‌های تاریخی از منظر توسعه گردشگری می‌باشد. چراکه این فضاها، فضاهایی پویا و دربرگیرنده ثروت‌های فرهنگی و میراث تاریخی و معنوی و منعکس‌کننده ارزش‌های تاریخی-فرهنگی می‌باشند. کل بافت‌های فرسوده در شهر اهواز ۱۰۱۰۲ هکتار است ولی از سال ۱۳۸۹ تاکنون شهرداری اهواز به دلایل مشکلات فراوان از جمله کم‌اهمیت جلوه دادن بافت‌های تاریخی درون بافت‌های فرسوده موجود و همچنین کمبود بودجه، تنها در حدود ۱۸ هکتار از بافت فرسوده را اقدام به نوسازی کرده است (مطالعات بافت فرسوده، شهرداری منطقه یک اهواز، ۱۳۹۷). عدم توجه به ارزش‌های میراثی بافت قدیم در زمینه‌های

1. Tiago
2. Law
3. Swarbrooke

(احداث مراکز اقامتی - پذیرایی، تجاری، خرده‌فروشی، سرگرمی، گذران اوقات فراغت، فرهنگی و...)، عدم توجه مدیران شهری به نقش و سهم قابل توجه اهواز قدیم به‌عنوان فضای مناسب مورد بهره‌برداری‌های نو و بلندمدت توسعه‌ی گردشگری، عدم توجه به بهبود بخشی بافت اهواز قدیم مؤثر در ایجاد کارآفرینی و اشتغال در زمینه‌های گردشگری در راستای اقتصاد پایدار، ناکارآمدی زیرساخت‌ها به‌گونه‌ای که در مرکز کلان‌شهر اهواز بناها و خانه‌های تاریخی از جمله: بازار معین‌التجار، سرای دادرس، خانه ماهپار، هتل قو، سرای فتحی و... مربوط به چند دهه قبل وجود دارد که نه به‌عنوان آثار باستانی ثبت و مورد مرمت و بازسازی قرار گرفته و نه مالکین اقدام به نوسازی آن‌ها می‌کنند. بنابراین این پژوهش در پی این سوال است که مهم‌ترین مولفه‌های بازآفرینی بافت‌های فرسوده با تاکید بر توسعه گردشگری کدامند؟ ۲. روش تحقیق

نوع تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر گردآوری داده توصیفی - تحلیلی بوده است. جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد. در این تحقیق برای تحلیل بازآفرینی شهری در راستای توسعه گردشگری از ۴۳ شاخص در ۷ مؤلفه (اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، کالبدی، زیرساختی، ضوابط) استفاده شده است (جدول ۱). با استفاده از مدل دیمتل فازی میزان اثرگذاری و اثرپذیری بین متغیرها موردسنجش قرار گرفت.

جدول ۱. ابعاد و شاخص‌های بازآفرینی بافت‌های قدیمی جهت توسعه گردشگری

نام متغیر	نماد	عوامل اصلی	نماد
امنیت اجتماعی	A1	اجتماعی	A1
تقویت حس مکانی و همبستگی اجتماعی	A2		
حمایت از تشکلهای محلی	A3		
تعارض فرهنگی بین گردشگران و مردم ساکن	A4		
توجه به گروه‌های جنسیتی	A5		
مهاجرین جدید	A6		
ارتقای سطح فرهنگ عمومی در جذب گردشگر	A7		
تمایل برخی ساکنین برای ادامه زندگی در بافت فرسوده	A8		
علاقه ساکنین به بازآفرینی	A9		
مشارکت مردم	A10		
عدم توجه به کاربری‌های تاریخی	A11		
تقویت هویت فرهنگی	B1	فرهنگی	B1
برجسته‌سازی و توجه به موزه‌ها، گالری‌های هنری، مرکز موسیقی، صنایع دستی	B2		
توجه به مراسم خاص مذهبی، رخدادهای ورزشی، جشنواره‌های خاص	B3		
بالا بودن قیمت زمین در بافت	C1	اقتصادی	C1
توان مالی پایین شهرداری	C2		
رفع موانع اعطای وام	C3		
کارآفرینی و ایجاد شغل‌های مرتبط با گردشگری	C4		

نام متغیر	نماد	عوامل اصلی	نماد
نزدیک بودن به هسته مرکزی شهر	C5		
دسترسی به حمل و نقل عمومی	C6		
تأمین بودجه برای بالفعل کردن گردشگری	C7		
کاهش سود وام پرداختی به ساکنین	C8		
عدم ثبات نرخ ارز	C9		
بحرانی بودن برخی بناها به دلیل فرسودگی بیش از حد	D1	کالبدی - زیرساختی	D1
شبکه ارتباطی و معابر نامناسب	D2		
توجه به سیمای بصری و طراحی محیطی از طریق بازآفرینی	D3		
ایجاد کاربری‌های فراغتی مانند کتابخانه عمومی، کافی‌شاپ، رستوران، چاپخانه	D4		
امکان افزایش کاربری‌های تجاری و اقامتی	D5		
وجود کاربری‌های ناسازگار	D6		
نظارت بر بازآفرینی متناسب با گردشگری	D7		
تأثیر سیاست خارجی ایران بر اجرای برنامه‌ها و طرح‌های داخلی از جمله طرح‌های کالبدی	D8		
توسعه فضاهای خرید و سرگرمی، راسته‌بازارهای خرده‌فروشی	D9		
ادامه روند تحریم‌ها	E1	سیاسی	E1
اجرایی شدن مفاد برجام	E2		
فساد اداری	E3		
وقفی بودن املاک	F1	بافت فرسوده	F1
مشکل وراثت در مالکیت	F2		
اختلاف سلیقه سازمان میراث فرهنگی با شهرداری	F3		
آلودگی ناشی از ترافیک	G1	ضوابط	G1
رعایت حد بستر رودخانه	G2		
چشم‌انداز مناسب به دلیل نزدیکی به رودخانه	G3		
ناکارآمدی شبکه فاضلاب شهری و آلودگی ناشی از آن	G4		

مأخذ: (پور احمد و همکاران، ۱۳۹۷؛ فیروزبخت، ۱۳۹۷؛ آزادبخت، ۱۳۹۸)

دیمتل فازی Fuzzy DEMATEL روشی برای شناسایی الگوی روابط علی میان معیارهای تصمیم‌گیری با رویکرد استنتاج فازی است. این تکنیک با بهره‌مندی از قضاوت خبرگان در استخراج عوامل یک سیستم و ساختاردهی سیستماتیک به آن‌ها، با استفاده از اصول تئوری گراف‌ها، ساختار سلسله‌مراتبی از عوامل موجود در سیستم را با روابط تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متقابل، عناصر مذکور را به دست می‌آورد به گونه‌ای که شدت اثر روابط مذکور را به صورت امتیازی عددی معین می‌کند. تکنیک دیمتل فازی با استفاده از متغیرهای زبانی فازی، تصمیم‌گیری را در شرایط عدم اطمینان محیطی تسهیل می‌کند. گام‌های این تکنیک به شرح زیر است:

گام اول: ایجاد ماتریس روابط مستقیم

گام دوم: طراحی معیارهای زبانی فازی

در این مرحله برای رفع عدم اطمینان از معیارهای کلامی فازی مطابق جدول (۲) استفاده شده است.

جدول ۲. تناظر اعداد کلامی با عبارات کلامی

عبارات کلامی	کاملاً بی‌تأثیر	تأثیر کم	تأثیر متوسط	تأثیر زیاد	تأثیر بسیار زیاد
معادل قطعی	۰	۱	۲	۳	۴
مقادیر کلامی	(۱, ۱, ۱)	(۲, ۳, ۴)	(۴, ۵, ۶)	(۶, ۷, ۸)	(۸, ۹, ۹)

مأخذ: (یادگاری و تاریخ، ۱۳۹۶، ص. ۷۷۳)

گام سوم: ساخت ماتریس تصمیم‌گیری اولیه ($\tilde{O}$)

گام چهارم: ماتریس نرمالایزه شده ($\tilde{Z}$) محاسبه می‌شود.

گام پنجم: در این گام ماتریس ($\tilde{V}$) برای هر حد فازی (L_{ij}'' , m_{ij}'' , u_{ij}'') محاسبه می‌شود.

گام ششم: هر $\tilde{V}_{ij}$ از ماتریس $\tilde{V}$ با استفاده از رابطه ۷ به عدد قطعی تبدیل می‌شود. سپس ماتریس V ایجاد می‌شود.

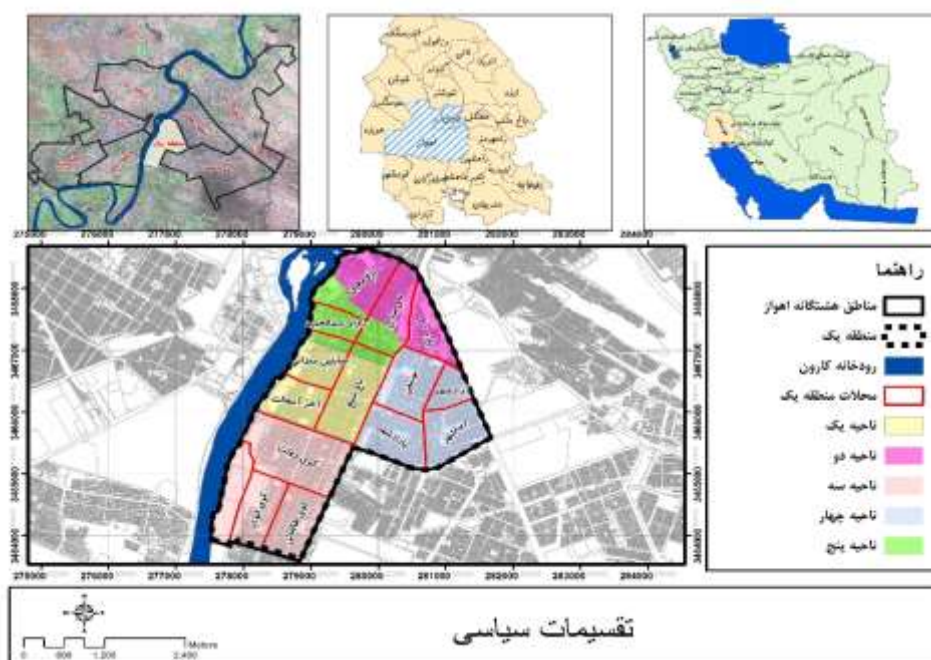
گام هفتم: محاسبه مقادیر $D_i - R_i$ و $D_i + R_i$ که D_i و R_i به ترتیب جمع هر سطر و ستون ماتریس V می‌باشد.

جامعه آماری پژوهش حاضر، کارشناسان بازآفرینی شهری، مدیران شهری، متخصصان حوزه گردشگری در شهر اهواز اساتید دانشگاه، پژوهشگران در زمینه گردشگری، کارشناسان سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری اهواز می‌باشند. برای مواجهه با ابهامات ارزیابی‌های انسانی، متغیر زبانی «تأثیر» با پنج واژه زبانی (بسیار بالا، بالا، ضعیف، بسیار ضعیف، عدم تأثیر) با اعداد مثبت فازی مثالی مورد استفاده قرار گرفته شد. پرسشنامه مربوط به دیمتل فازی (بر پایه مقایسه زوجی) جهت تبیین و ارزیابی روابط علت و معمولی میان این شاخص‌ها در اختیار نمونه آماری قرار گرفت. جامعه آماری مورد مطالعه، شامل تمامی کارشناسان بافت‌های فرسوده و متخصصان گردشگران و اساتید دانشگاه در این زمینه می‌باشد. در این پژوهش ۲۵ نفر متخصص به روش تصادفی ساده انتخاب شده‌اند.

۲. ۱. قلمرو جغرافیایی پژوهش

محدوده منطقه اهواز قدیم که همان منطقه یک شهرداری اهواز محسوب می‌شود مساحتی در حدود ۱۱۰۲,۶ هکتار را تشکیل می‌دهد و جمعیتی بالغ بر ۱۱۸۴۷۸۸ نفر را در خود جای داده است. (اطلاعات مناطق نواحی و محلات شهر اهواز، ۱۳۹۵). از کل مساحت تشکیل‌دهنده بافت فرسوده منطقه اهواز قدیم ۳۵۲,۴ هکتار آن در محدوده مصوب شهرداری منطقه یک اهواز قرار دارد. قدمت مکان‌های تاریخی این منطقه همچون سرای معین‌التجار، هتل قو، سرای دادرس، سرای فتحی و ... به دوران قاجاریه و یا پهلوی اول بر می‌گردد (نقشه ۱). همچنین محله‌های

قدیمی و بعضاً خالی از سکنه در مرکز شهر اهواز از ایمنی لازم برخوردار نبوده که گذر از کوچه‌پس‌کوچه‌های مرکزی شهر گواه بر این ادعا است. از طرف دیگر در بسیاری از کوچه‌ها و خیابان‌های مرکز شهر جوی‌های روباز وجود دارد که مرکز تجمع حشرات موزی و انباشت زباله‌ها است. عدم کارایی و کارآمدی تسهیلات حمل‌ونقل این بافت، تنگ بودن خیابان‌ها و کوچه‌ها کار امدادسانی اطفای حریق و دسترسی‌های مؤثر را با مشکلاتی مواجه نموده است به دلیل قدمت، این بافت در برابر زلزله بسیار آسیب‌پذیر می‌باشد، ناکارآمدی و عدم توجه به حفاظت بافت‌های ارزشمند اهواز قدیم (سرای معین‌التجار، هتل قو، سرای دادرس، سرای فتحی و ... که به دوران قاجاریه بر می‌گردد) زمینه ضعف هویت و از بین رفتن تعلق خاطر شهروندی اهواز قدیم را فراهم نموده است که این مسئله عدم ماندگاری و پایداری جمعیت در این بخش را دامن زده است.

شکل ۱. تقسیمات سیاسی خوزستان

۳. یافته‌های پژوهش

۳.۱. بررسی ابعاد مؤثر بر بازآفرینی بافت‌های تاریخی برای توسعه گردشگری

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش دیمتل فازی بهره گرفته شده است. در این قسمت کلیه ابعاد تأثیرگذار بر بافت‌های قدیمی مورد ارزیابی قرار گرفته شد. قابل ذکر است که به علت حجم زیاد محاسبات و جداول، فقط روابط کل فازی و نتیجه نهایی آن به صورت روابط علی و معلول ارائه شده است. در همین راستا، بعد از استفاده عبارت کلامی و ایجاد ماتریس مقایسه زوجی هر خبره به صورت عدد فازی مثلثی و محاسبه میانگین حسابی نظرات خبرگان

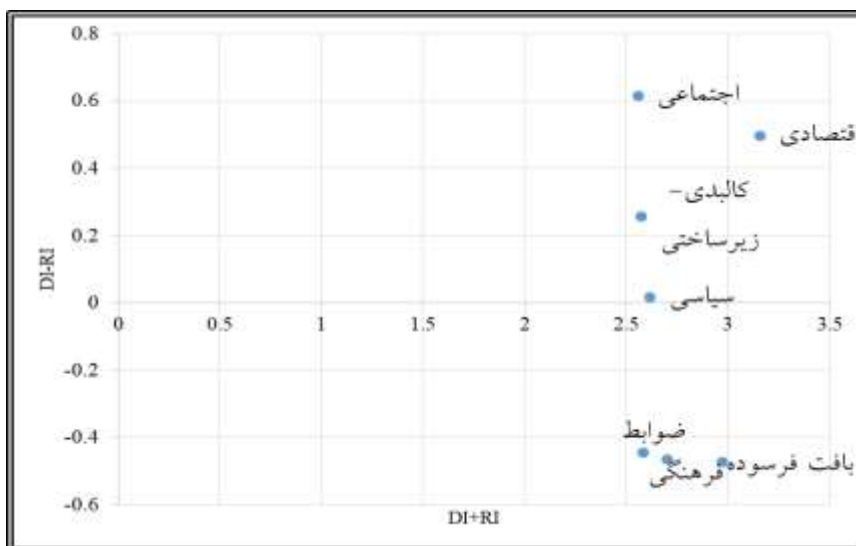
و نرمالیزه کردن ماتریس در نهایت محاسبه ماتریس روابط کل فازی (از محاسبه کران بالا، کران میانه و کران پایین به- دست می‌آید) و پس از محاسبه روابط کل فازی نتایج نهایی آن به صورت دیفازی در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳. دیفازی کردن ماتریس روابط کل فازی و نتایج نهایی ابعاد

نماد	A1	B1	C1	D1	E1	F1	G1	Di+Ri	Di-Ri
A1	۰/۱۰۴۵	۰/۳۱۱۵	۰/۲۰۷۹	۰/۱۸۹۹	۰/۲۴۶۳	۰/۲۹۵۱	۰/۲۳۱۷	۲/۵۵۸۳	۰/۶۱۵۶
B1	۰/۰۹۶۷	۰/۱۳۴۳	۰/۲۰۶۷	۰/۱۱۹۳	۰/۱۷۲۸	۰/۱۶۷۴	۰/۲۲۰۴	۲/۷۰۱۲	-۰/۴۶۵۹
C1	۰/۱۵۸۴	۰/۲۹۲۶	۰/۱۷۰۰	۰/۲۵۹۴	۰/۳۰۵۶	۰/۳۷۶۰	۰/۲۶۵۷	۳/۱۵۹۱	۰/۴۹۶۵
D1	۰/۱۶۴۵	۰/۲۳۱۵	۰/۲۲۸۲	۰/۱۰۹۳	۰/۱۵۷۵	۰/۲۷۲۹	۰/۲۵۰۲	۲/۵۷۲۶	۰/۲۵۵۶
E1	۰/۱۲۷۹	۰/۱۶۵۱	۰/۱۸۱۷	۰/۲۱۳۲	۰/۱۱۳۲	۰/۳۰۹۱	۰/۲۰۶۴	۲/۶۱۷۳	۰/۰۱۵۷
F1	۰/۱۹۰۱	۰/۱۷۵۰	۰/۱۶۹۰	۰/۱۶۲۰	۰/۱۷۵۲	۰/۱۵۳۰	۰/۲۲۵۷	۲/۹۷۲۱	-۰/۴۷۲۳
G1	۰/۱۲۹۳	۰/۲۷۳۵	۰/۱۶۷۷	۰/۱۰۵۵	۰/۱۳۰۳	۰/۱۴۸۷	۰/۱۱۴۳	۲/۵۸۳۸	-۰/۴۴۵۳

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

بر اساس مقدار $(Di+Ri)$ و $(Di-Ri)$ به دست آمده از جدول ۶، نمودار علی و معلولی معیارهای بافت فرسوده برای توسعه گردشگری در شهر اهواز به صورت شکل ۲ ترسیم گردید. در این نمودار محور افقی نشان‌دهنده میزان اهمیت معیارها و محور عمودی میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را نشان می‌دهد.

شکل ۲. نمودار علی مؤلفه‌ها

۲.۳. بررسی شاخص‌های مؤثر بر بازآفرینی بافت‌های تاریخی برای توسعه گردشگری

۳.۲.۱. بررسی شاخص‌های اجتماعی

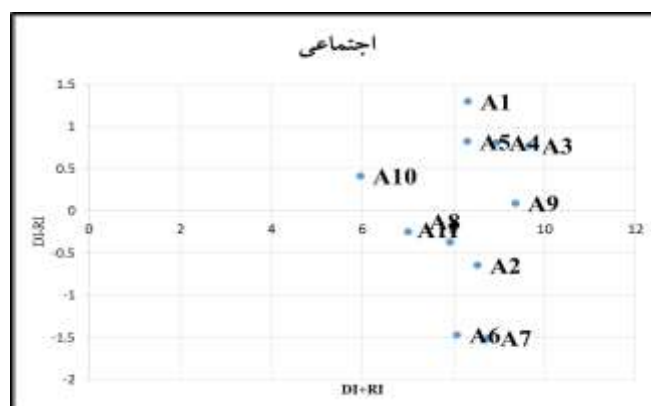
نتایج نهایی شاخص‌های اجتماعی به صورت دیفازی در جدول ۴ نشان داده شده است.

جدول ۴. دیفازی کردن ماتریس روابط کل فازی و نتایج نهایی شاخص‌های اجتماعی

نماد	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11	Di+Ri	Di-Ri
A1	۰/۳۴۰	۰/۵۱۲	۰/۴۶۳	۰/۴۲۷	۰/۴۱۴	۰/۵۱۴	۰/۵۳۴	۰/۴۴۸	۰/۴۶۷	۰/۲۸۴	۰/۴۰۵	۸/۳۱۴	۱/۲۹۹
A2	۰/۲۹۲	۰/۳۷۰	۰/۴۰۵	۰/۳۳۷	۰/۳۳۰	۰/۳۹۴	۰/۴۵۶	۰/۳۴۵	۰/۴۲۲	۰/۲۷۴	۰/۳۱۶	۸/۵۲۳	-۰/۶۴۳
A3	۰/۳۸۷	۰/۵۳۰	۰/۴۷۵	۰/۴۸۲	۰/۴۶۵	۰/۵۷۴	۰/۵۷۶	۰/۴۸۸	۰/۵۴۱	۰/۳۰۷	۰/۳۹۷	۹/۶۶۴	۰/۷۷۸
A4	۰/۳۸۰	۰/۴۸۹	۰/۴۸۹	۰/۴۰۳	۰/۳۸۴	۰/۵۱۹	۰/۵۵۸	۰/۴۵۹	۰/۵۰۷	۰/۲۸۵	۰/۴۰۶	۸/۹۴۳	۰/۸۱۳
A5	۰/۳۴۱	۰/۴۳۴	۰/۴۴۱	۰/۴۲۶	۰/۳۴۴	۰/۵۱۱	۰/۵۰۷	۰/۴۱۳	۰/۴۷۶	۰/۲۸۴	۰/۳۸۲	۸/۲۹۴	۰/۸۲۴
A6	۰/۲۸۴	۰/۳۲۵	۰/۳۲۸	۰/۳۰۲	۰/۲۸۳	۰/۳۲۳	۰/۳۹۲	۰/۲۹۲	۰/۳۲۱	۰/۱۹۶	۰/۲۵۸	۸/۰۷۲	-۱/۴۶۷
A7	۰/۲۸۶	۰/۴۰۷	۰/۳۵۹	۰/۳۰۸	۰/۲۸۸	۰/۳۵۹	۰/۳۷۸	۰/۳۳۳	۰/۳۷۳	۰/۲۳۹	۰/۲۹۵	۸/۷۵۱	-۱/۵۰۲
A8	۰/۲۹۹	۰/۳۶۸	۰/۳۷۱	۰/۳۶۰	۰/۳۱۶	۰/۳۷۹	۰/۴۴۲	۰/۳۲۱	۰/۳۸۷	۰/۲۲۳	۰/۳۱۱	۷/۹۱۸	-۰/۳۶۷
A9	۰/۳۸۵	۰/۴۹۰	۰/۴۷۷	۰/۴۲۱	۰/۳۹۳	۰/۴۸۸	۰/۵۲۲	۰/۴۴۸	۰/۴۴۴	۰/۲۹۷	۰/۳۶۰	۹/۳۵۶	۰/۰۹۴
A10	۰/۲۵۹	۰/۳۱۰	۰/۳۱۸	۰/۲۹۴	۰/۲۵۵	۰/۳۳۸	۰/۳۶۱	۰/۳۰۱	۰/۳۲۸	۰/۱۷۷	۰/۲۴۵	۵/۹۵۶	۰/۴۱۸
A11	۰/۲۵۶	۰/۳۴۸	۰/۳۱۸	۰/۳۰۵	۰/۲۶۵	۰/۳۷۲	۰/۴۰۱	۰/۲۹۴	۰/۳۶۵	۰/۲۰۳	۰/۲۴۶	۶/۹۹۷	-۰/۲۴۸

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

بردار افقی ($Di+Ri$)، میزان تأثیر و تأثر عامل مورد نظر است. به عبارتی هر چه مقدار بردار افقی بیشتر باشد، آن عامل تعامل بیشتری با عامل‌های دیگر دارد. بردار عمودی ($Di-Ri$)، قدرت تأثیرگذاری هر عامل را منعکس می‌کنند. اگر این عامل مثبت باشد، متغیر علی و اگر منفی باشد، معلول محسوب می‌شود (شکل ۳).

شکل ۳. نمودار علی شاخص‌ها

۳.۲.۲. بررسی شاخص‌های فرهنگی

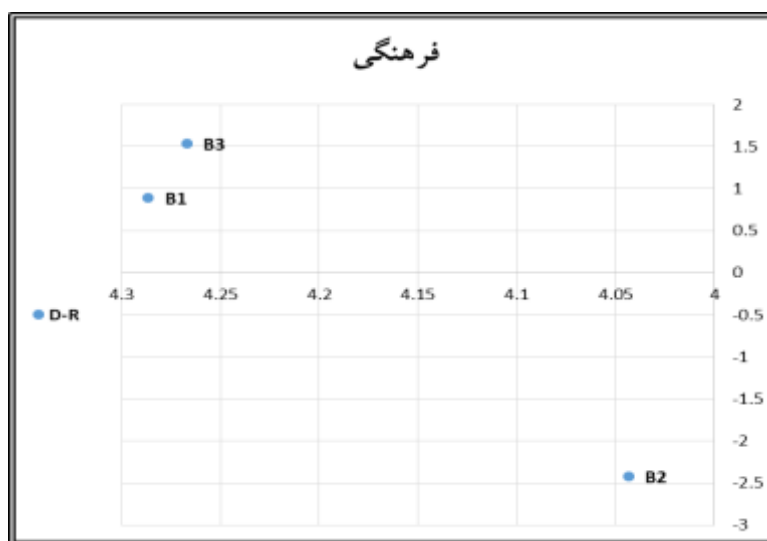
در جدول ۵ کلیه شاخص‌های فرهنگی از لحاظ میزان اثرگذاری و اثرپذیری مورد ارزیابی و نتایج آن به شرح زیر می‌باشد.

جدول ۵. دیفازی کردن ماتریس روابط کل فازی و نتایج نهایی شاخص‌های فرهنگی

Di-Ri	Di+Ri	B3	B2	B1	نماد
۰/۸۸۱۱۸۵۸	۴/۲۸۶۴۲۳	۰/۶۱۱۶	۱/۳۹۱۰	۰/۵۸۴۷	B1
-۲/۴۲۱۴۹۲	۴/۰۴۳۳۵۸	۰/۲۰۷۴	۰/۳۵۹۲	۰/۲۴۴۳	B2
۱/۵۳۳۳۰۶	۴/۲۶۷۰۱۲	۰/۵۴۷۸	۱/۴۸۲۳	۰/۸۷۰۱	B3

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

در شکل ۴، کلیه متغیرهای علی و معلول نشان داده شده است.

شکل ۴. نمودار علی شاخص‌ها

۳.۲.۳. بررسی شاخص‌های اقتصادی

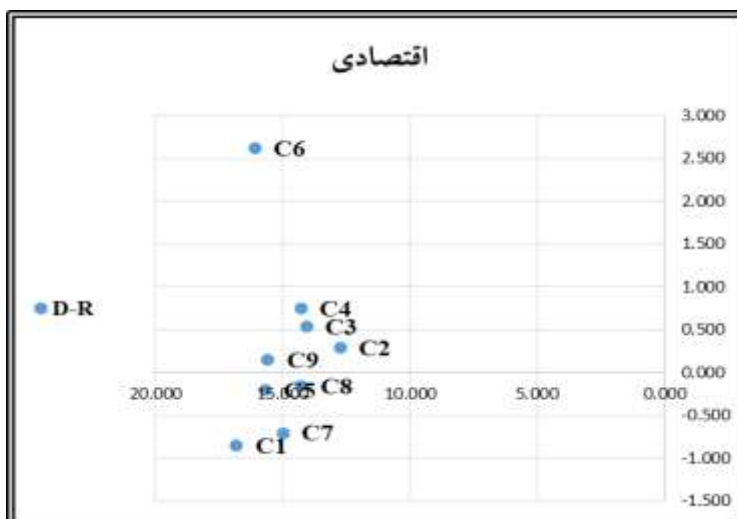
در بحث اقتصادی نیز مولفه‌های اصلی آن شناسایی و در جدول ۶ دیفاز آن محاسبه و ماتریس هر یک از مولفه‌ها به شرح جدول زیر می‌باشد.

جدول ۶. دیفازی کردن ماتریس روابط کل فازی و نتایج نهایی شاخص‌های اقتصادی

Di-Ri	Di+Ri	C9	C8	C7	C6	C5	C4	C3	C2	C1	نماد
-۰/۸۴۸	۱۶/۸۰۰۶۵	۱/۰۸۴	۰/۹۰۲	۰/۹۴۱	۰/۷۹۷	۰/۹۴۸	۰/۸۰۱	۰/۷۷۷	۰/۷۳۵	۰/۹۹۲	C1
۰/۲۸۹۵۶	۱۲/۷۳۷۳۶	۰/۸۵۰	۰/۶۹۳	۰/۷۳۹	۰/۶۷۷	۰/۷۶۹	۰/۶۸۲	۰/۶۵۶	۰/۵۷۵	۰/۸۷۳	C2
۰/۵۴۱۵۸	۱۴/۰۵۱۶۳	۰/۹۳۴	۰/۷۸۴	۰/۸۸۷	۰/۷۳۴	۰/۹۰۲	۰/۷۱۵	۰/۷۰۱	۰/۶۷۷	۰/۹۶۳	C3
۰/۷۴۶۷۳	۱۴/۲۸۰۵۶	۰/۹۸۱	۰/۸۳۲	۰/۸۹۰	۰/۷۳۰	۰/۸۷۷	۰/۷۱۸	۰/۷۵۱	۰/۷۱۸	۱/۰۱۷	C4
-۰/۲	۱۵/۶۸۲۸۳	۱/۰۴۲	۰/۸۱۵	۰/۸۸۲	۰/۷۹۳	۰/۸۶۸	۰/۷۹۶	۰/۸۲۰	۰/۷۲۰	۱/۰۰۴	C5
۲/۶۲۴۹	۱۶/۰۹۴۵	۱/۲۱۲	۱/۰۶۴	۱/۰۸۸	۰/۸۹۴	۱/۱۳۳	۰/۹۳۴	۰/۹۳۳	۰/۸۷۹	۱/۲۲۴	C6
-۰/۷۰۳	۱۴/۹۸۳۷۴	۰/۹۷۱	۰/۷۴۹	۰/۷۹۸	۰/۷۱۲	۰/۸۳۴	۰/۷۴۱	۰/۷۴۰	۰/۶۶۶	۰/۹۲۸	C7
-۰/۱۵۳	۱۴/۲۵۵۶۶	۰/۹۳۱	۰/۷۲۳	۰/۷۸۹	۰/۷۲۲	۰/۸۴۲	۰/۷۰۱	۰/۷۰۱	۰/۶۲۶	۰/۹۲۷	C8
۰/۱۵۱۷۹	۱۵/۵۷۶۵۳	۰/۸۴۳	۰/۷۳۱	۰/۸۳۰	۰/۶۷۵	۰/۷۶۸	۰/۶۸۱	۰/۶۷۷	۰/۶۲۸	۰/۸۹۶	C9

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

کلیه شاخص‌های اقتصادی به صورت علی و معلول در شکل ۵ نشان داده شده است.

شکل ۵. نمودار علی شاخص‌ها

۳.۲.۴. بررسی شاخص‌های کالبدی-زیرساختی

در این بخش کلیه شاخص‌های کالبدی از لحاظ تاثیرگذاری و تاثیرپذیری مورد ارزیابی قرار گرفت و نتایج به

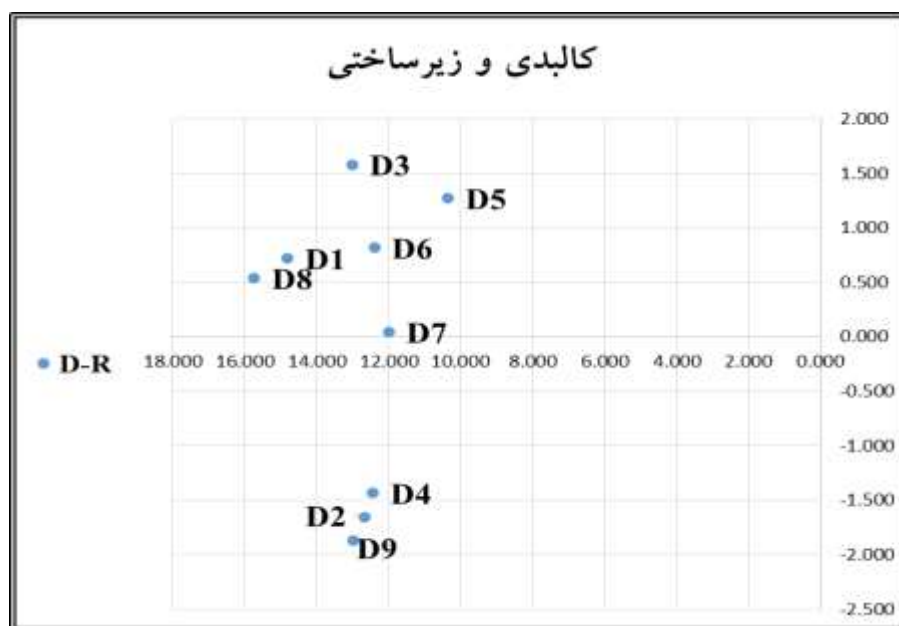
شرح جدول ۷ می‌باشد.

جدول ۷. دیفازی کردن ماتریس روابط کل فازی و نتایج نهایی شاخص‌های کالبدی

نماد	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	D9	Di+Ri	Di-Ri
D1	۰/۸۷۷۵	۰/۹۷۶۱	۰/۷۲۹۶	۰/۹۳۸۱	۰/۶۱۲۰	۰/۷۵۰۸	۰/۸۱۳۴	۱/۰۵۴۹	۱/۰۰۸۸	۸/۳۱۴۲۷	۱/۲۹۹۴۳
D2	۰/۶۶۸۰	۰/۶۴۰۱	۰/۵۵۱۵	۰/۶۶۳۲	۰/۴۲۰۶	۰/۵۶۱۳	۰/۵۷۷۷	۰/۷۲۲۷	۰/۷۰۳۶	۸/۵۲۲۶۶	-۰/۶۴۳۲
D3	۰/۹۲۳۶	۰/۸۸۹۰	۰/۶۶۸۹	۰/۸۹۱۸	۰/۵۸۳۴	۰/۷۲۱۴	۰/۷۷۶۱	۰/۹۲۲۴	۰/۹۱۹۷	۹/۶۶۳۸۴	۰/۷۷۷۷۲
D4	۰/۶۷۲۳	۰/۶۸۰۸	۰/۵۵۳۶	۰/۶۱۴۵	۰/۴۴۶۶	۰/۵۵۹۶	۰/۵۴۹۰	۰/۷۱۶۳	۰/۷۰۳۷	۸/۹۴۲۹۵	۰/۸۱۳۳۷
D5	۰/۷۶۱۵	۰/۶۹۲۳	۰/۶۰۰۷	۰/۶۷۲۷	۰/۴۳۱۶	۰/۵۶۰۲	۰/۵۸۱۷	۰/۷۳۶۸	۰/۷۷۲۳	۸/۲۹۴۰۲	۰/۸۲۳۸۳
D6	۰/۷۹۸۸	۰/۸۱۰۹	۰/۷۰۵۷	۰/۷۹۱۴	۰/۵۰۳۴	۰/۶۱۶۱	۰/۷۱۵۸	۰/۸۵۵۹	۰/۸۰۸۴	۸/۰۷۲۱۱	-۱/۴۶۶۶
D7	۰/۷۰۲۹	۰/۷۴۶۸	۰/۵۷۳۲	۰/۷۴۱۵	۰/۴۸۳۵	۰/۵۸۷۷	۰/۵۷۴۷	۰/۸۳۴۹	۰/۷۷۳۰	۸/۷۵۰۹۹	-۱/۵۰۱۹
D8	۰/۹۸۶۹	۱/۰۴۱۷	۰/۷۹۳۸	۰/۹۵۶۷	۰/۶۱۱۷	۰/۸۳۷۶	۰/۸۳۱۹	۱/۰۰۳۷	۱/۰۶۸۳	۷/۹۱۸۲۶	-۰/۳۶۷۱
D9	۰/۶۵۱۴	۰/۶۸۹۶	۰/۵۳۸۸	۰/۶۶۲۶	۰/۴۴۷۲	۰/۵۹۵۹	۰/۵۵۴۲	۰/۷۴۸۳	۰/۶۶۵۹	۹/۳۵۵۷۱	۰/۰۹۴۱۶

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

در شکل ۶، کلیه شاخص‌ها به صورت روابط علی و معلولی نشان داده شده است.

شکل ۶. نمودار علی شاخص‌ها

۳.۲.۵. بررسی شاخص‌های سیاسی

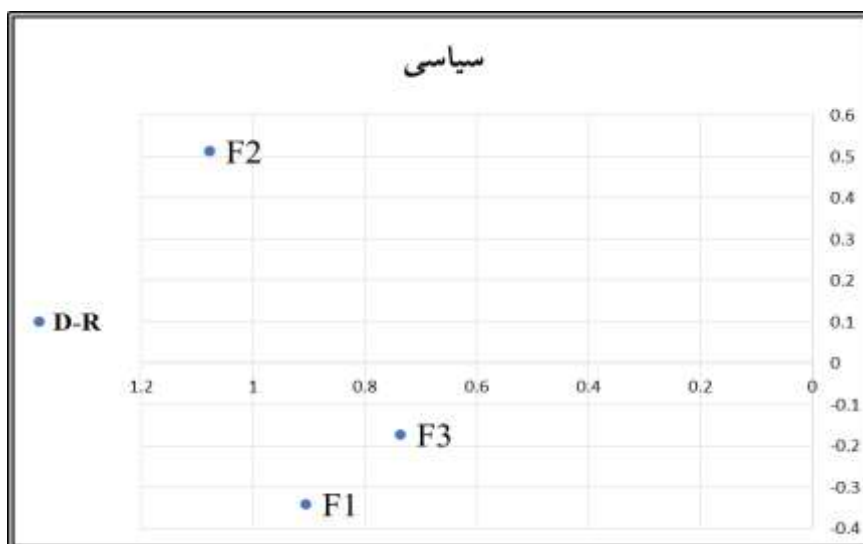
در این بخش نیز کلیه شاخص‌های سیاسی با استفاده از روش دیمتل فازی مورد بررسی قرار گرفت و ماتریس دیفازی این شاخص‌ها به صورت جدول ۸ نشان داده شده است.

جدول ۸. دیفازی کردن ماتریس روابط کل فازی و نتایج نهایی شاخص های سیاسی

Di-Ri	Di+Ri	F3	F2	F1	نماد
-۰/۳۴۱	۰/۹۰۵	۰/۱۰۸۹	۰/۰۸۴۳	۰/۰۸۹۰	F1
۰/۵۱۳۳	۱/۰۷۸	۰/۲۸۰۷	۰/۱۱۳۶	۰/۴۰۱۱	F2
-۰/۱۷۲	۰/۷۳۷	۰/۰۶۴۹	۰/۰۸۴۳	۰/۱۳۳۰	F3

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

در بحث سیاسی مهم ترین شاخص بر اساس دیمتال فازی به صورت علی و معلولی نشان داده شده است.

شکل ۷. نمودار علی شاخص‌ها

۳.۲.۶. بررسی شاخص‌های بافت فرسوده

روابط کل فازی شاخص‌های بافت فرسوده مورد ارزیابی قرار گرفته شد و نتایج آن در جدول ۹ نشان داده شده

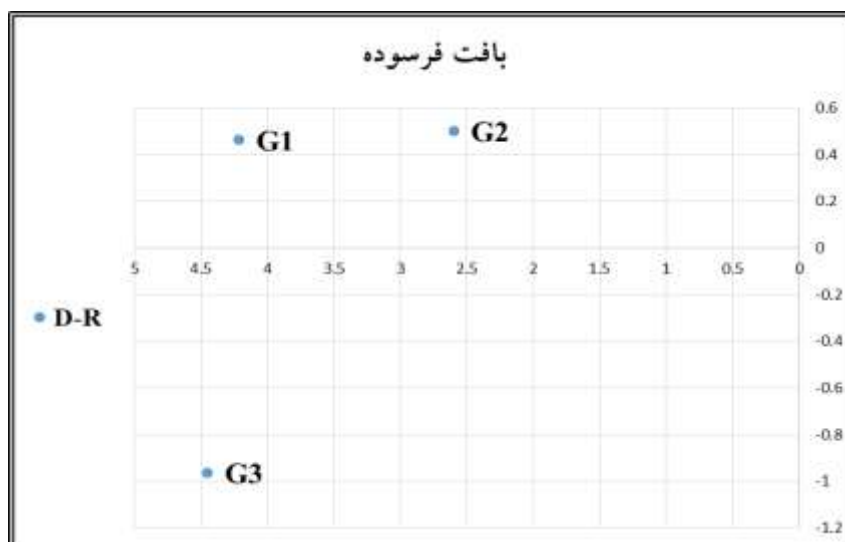
است.

جدول ۹. دیفازی کردن ماتریس روابط کل فازی و نتایج نهایی شاخص های بافت فرسوده

Di-Ri	Di+Ri	G3	G2	G1	نماد
۰/۴۶۲۱	۴/۲۱۳۲	۱/۱۹۳۵	۰/۴۹۱۸	۰/۶۵۲۴	G1
۰/۵۰۰۶	۲/۵۹۷۵	۰/۸۱۹۴	۰/۲۱۸۹	۰/۵۱۰۸	G2
-۰/۹۶۳	۴/۴۴۹۷	۰/۶۹۳۳	۰/۳۳۷۸	۰/۷۱۲۴	G3

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

کلیه شاخص‌های بافت فرسوده به صورت روابط علی و معلولی در شکل ۸ نشان داده شده است.

شکل ۸. نمودار علی شاخص‌ها

۳.۲.۷. بررسی شاخص‌های ضوابط

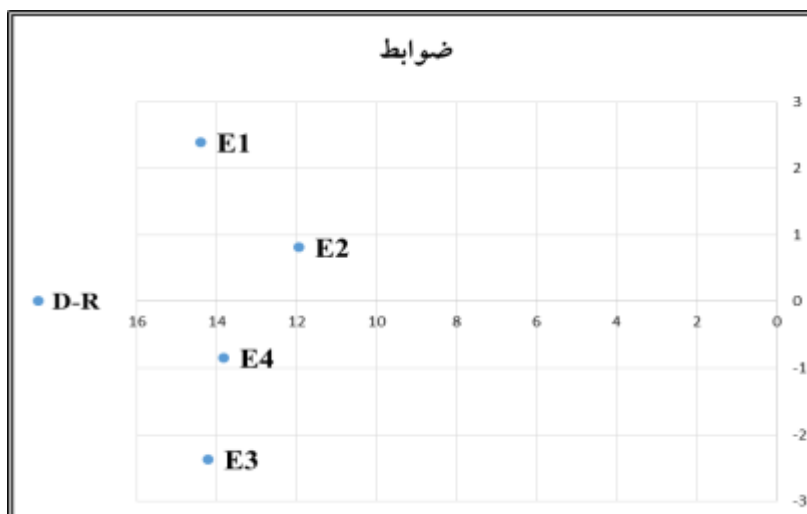
در نهایت ماتریس روابط کل فازی شاخص‌های ضوابط مورد ارزیابی قرار گرفت و نتایج آن در جدول ۱۰ نشان داده شده است.

جدول ۱۰. دیفازی کردن ماتریس روابط کل فازی و نتایج نهایی شاخص‌های ضوابط

Di-Ri	Di+Ri	E4	E3	E2	E1	نماد
۲/۳۹۵	۱۴/۴	۲/۳۱۲۱	۲/۶۷۶۷	۱/۷۲۵۱	۱/۶۸۵۳	E1
۰/۸۱۷	۱۱/۹۵	۱/۸۳۰۱	۲/۰۱۶۸	۱/۱۷۲۳	۱/۳۶۵۰	E2
-۲/۳۶۹	۱۴/۲۲	۱/۶۲۶۹	۱/۶۳۱۸	۱/۱۷۵۸	۱/۴۹۰۴	E3
-۰/۸۴۳	۱۳/۸۳	۱/۵۶۹۹	۱/۹۶۸۲	۱/۴۹۳۸	۱/۴۶۳۸	E4

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

در نهایت کلیه شاخص‌های ضوابط به صورت روابط (علی و معلولی) در جدول شماره ۹ نشان داده شده است.

شکل ۹. نمودار علی شاخص‌ها

۴. بحث

انتخاب بافت های تاریخی به عنوان نمونه مورد پژوهش از آن جهت است که در مرکز شهر واقع شده است و یکی از مکان های پر جاذبه و پتانسیل های گردشگری از جمله جاذبه های طبیعی متعدد رودخانه کارون، ابنیه و آثار تاریخی، فرهنگ غنی و اصیل در جوانی مانند مناسبت ها و مراسم های ملی و آیینی، طبخ غذاهای محلی متنوع و صنایع دستی... می تواند به عنوان پایلوت توسعه گردشگری و امکان و فرصت مناسب برای بازآفرینی بر پایه گردشگری پدید آورد. لذا این مناطق به خاطر پیچیدگی برای توسعه گردشگری با چالش های عمده مواجه است که در این پژوهش به آن پرداخته شده است. به طوری که بر اساس شکل ۲، نتایج نشان می دهد که معیارهای اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و سیاسی در دسته معیارهای علی قرار دارند و در بین آن ها شاخص اجتماعی با بیشترین امتیاز جز تأثیرگذارترین معیار شناخته شد. به عبارتی با ارتقای شاخص اجتماعی برای توسعه گردشگری در بافت های قدیمی و فرسوده می تواند زمینه ساز افزایش پایداری در محدوده مورد مطالعه گردد و در نتیجه باعث بهبود گردشگری در این محدوده ها می شود. و معیار بافت فرسوده جز تأثیرپذیرترین معیارها می باشد. در شکل ۳ شاخص های اجتماعی از لحاظ علی و معلول مورد ارزیابی قرار گرفته شد و شاخص امنیت اجتماعی، حمایت از تشکل های محلی، تعارض فرهنگی بین گردشگران و مردم ساکنین، توجه به گروه های جنسیتی، علاقه ساکنین به بازآفرینی و مشارکت مردم در گروه علی واقع شده اند؛ به گونه ای که شاخص امنیت اجتماعی با بیشترین مقدار $Di+Ri$ در بالاترین قسمت نمودار واقع شده است و نشان از تأثیرگذارترین شاخص در بین شاخص های مورد مطالعه است. از سوی دیگر شاخص های اثرپذیر در معیار اجتماعی می توان به تقویت حس مکانی و همبستگی اجتماعی، مهاجرین جدید، ارتقای سطح فرهنگ عمومی در جذب گردشگر، تمایل برخی ساکنین برای ادامه زندگی در بافت فرسوده و عدم توجه به کاربری های تاریخی اشاره کرد و در گروه معلول واقع شده اند. شاخص ارتقای سطح فرهنگ عمومی در جذب

گردشگر با کمترین مقدار Di-Ri به عنوان تأثیرپذیرترین شاخص شناخته شده است. در شکل ۴، شاخص تقویت هویت فرهنگی و توجه به مراسم خاص مذهبی، رخدادهای ورزشی، جشنواره‌های خاص در دسته علی قرار دارند و به گونه‌ای که شاخص تقویت هویت فرهنگی با بیشترین مقدار امتیاز در مقدار (Di-Ri) نشان‌دهنده تأثیرگذاری بیشتر آن است. همچنین بر اساس مقدار (Di+Ri) تقویت هویت فرهنگی با اهمیت‌ترین شاخص در بین شاخص‌های موردسنجش است. از سوی دیگر بر اساس مقدار (Di-Ri) شاخص برجسته‌سازی و توجه به موزه‌ها، گالری‌های هنری، مرکز موسیقی، صنایع‌دستی با کمترین امتیاز (۲/۴۲-) به عنوان تأثیرپذیرترین شاخص شناخته شده است و تحت تأثیر شاخص‌های دیگر قرار دارد. در گروه (Di+Ri) مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی می‌توان به بالا بودن قیمت زمین در بافت، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی و عدم ثبات نرخ ارز اشاره کرد و جایگاه‌های اول تا سوم را به خود اختصاص داده‌اند و نشان از اهمیت بالای آن در توسعه گردشگری می‌باشد. در شکل ۵، شاخص‌های که در گروه علی واقع شده‌اند و امتیاز مثبت دارند می‌توان به توان مالی پایین شهرداری، رفع موانع اعطای وام، کارآفرینی و ایجاد شغل‌های مرتبط با گردشگری، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی و عدم ثبات نرخ ارز اشاره کرد. در بین این شاخص‌ها، عامل دسترسی به حمل‌ونقل عمومی با کسب امتیاز ۲/۶۲۴ جز اثرگذارترین شاخص شناخته شده است. از سوی دیگر در گروه معلول شاخص‌های مانند بالا بودن قیمت زمین در بافت، نزدیک بودن به هسته مرکزی شهر، تأمین بودجه برای بالفعل کردن گردشگری و کاهش سود وام پرداختی به ساکنین اشاره کرد و در بین شاخص‌های مورد مطالعه بالا بودن قیمت زمین در بافت جز تأثیرپذیرترین شاخص شناخته شد. در بعد کالبدی-زیرساختی مقدار (Di+Ri) شاخص‌های مورد مطالعه قرار گرفته شده و نتایج نشان می‌دهد که شاخص‌های مانند توجه به سیمای بصری و طراحی محیطی از طریق بازآفرینی، توسعه فضاهای خرید و سرگرمی، راسته‌بازارهای خرده‌فروشی و ایجاد کاربری‌های فراغتی مانند کتابخانه عمومی، کافی‌شاپ، رستوران، چایخانه جز با اهمیت‌ترین شاخص‌ها و از سوی دیگر شاخص‌های مانند تأثیر سیاست خارجی ایران بر اجرای برنامه‌ها و طرح‌های داخلی از جمله طرح‌های کالبدی، وجود کاربری‌های ناسازگار اشاره کرد که از لحاظ اهمیت در جایگاه‌های آخر واقع شده‌اند و نشان‌دهنده میزان اهمیت آن‌ها در توسعه گردشگری در بافت‌های فرسوده شهری می‌باشد. بر اساس شکل ۶، در گروه معلول شاخص‌های مانند شبکه ارتباطی و معابر نامناسب، وجود کاربری‌های ناسازگار، نظارت بر بازآفرینی متناسب با گردشگری و تأثیر سیاست خارجی ایران بر اجرای برنامه‌ها و طرح‌های داخلی از جمله طرح‌های کالبدی اشاره کرد که در بین آن‌ها نظارت بر بازآفرینی متناسب با گردشگری جز تأثیرپذیرترین شاخص‌ها می‌باشد که تحت تأثیر شاخص‌های دیگر قرار دارد. همچنین بر اساس مقدار (Di-Ri) نتایج در بعد تأثیرگذاری نشان می‌دهد که ۵ شاخص (بحرانی بودن برخی بناها به دلیل فرسودگی بیش‌ازحد، توجه به سیمای بصری و طراحی محیطی از طریق بازآفرینی، ایجاد کاربری‌های فراغتی مانند کتابخانه عمومی، کافی‌شاپ، رستوران، چایخانه، امکان افزایش کاربری‌های تجاری و اقامتی، توسعه فضاهای خرید و سرگرمی، راسته‌بازارهای خرده‌فروشی) اشاره کرد که در گروه علی قرار دارند و در بین آن‌ها شاخص بحرانی بودن برخی بناها به دلیل فرسودگی بیش‌ازحد با امتیاز ۱/۲۹ جز اثرگذارترین شاخص‌ها

می‌باشد. نتایج شاخص های سیاسی بر اساس مقدار (Di-Ri) نشان می‌دهد که شاخص اجرایی شدن مفاد برجام مثبت و در گروه علی قرار دارد. شاخص ادامه روند تحریم‌ها و فساد اداری با توجه به منفی بودن مقدار (Di-Ri) در گروه معلول قرار دارد. به عبارتی شاخص اجرایی شدن مفاد برجام در گروه علی به خاطر مثبت بودن اثرگذارترین شاخص و درحالی‌که ادامه روند تحریم‌ها به خاطر منفی بودن در گروه معلول و در نتیجه اثرپذیرترین شاخص شناخته شد. همچنین بر اساس مقادیر (Di+Ri)، شاخص اجرایی شدن مفاد برجام با بیشترین امتیاز (۱/۰۷۸) با اهمیت‌ترین شاخص در بعد سیاسی محسوب می‌شود.

نتایج شاخص های بافت فرسوده با توجه به مقدار (Di+Ri) نشان می‌دهد که عواملی مانند اختلاف سلیقه سازمان میراث فرهنگی با گردشگری، وقفی بودن املاک و مشکل وراثت در مالکیت به ترتیب با امتیازهای حاصل از دیمتلفازی (۴/۴۴)، (۴/۲۱) و (۲/۵۹) در جایگاه‌های اول تا سوم واقع شده‌اند و نشان از اهمیت آن‌ها برای توسعه گردشگری در بافت‌های قدیمی می‌باشد (جدول ۸). از سوی دیگر، با توجه به مقدار (Di-Ri) شاخص مشکل وراثت در مالکیت و وقفی بودن املاک مثبت هستند و در گروه علی واقع شده‌اند و نشان از تأثیرگذاری آن‌ها بر گردشگری بافت‌های قدیمی در شهر اهواز می‌باشد. در حالی که شاخص اختلاف سلیقه سازمان میراث فرهنگی با شهرداری با کسب امتیاز منفی (۰/۹۶۲-) در گروه معلول قرار دارد و نشان‌دهنده تأثیرپذیری آن از شاخص‌های تأثیرگذار است و تحت تأثیر آن‌ها قرار دارد (شکل ۸). نتایج شاخص ضوابط نشان می‌دهد عواملی مانند آلودگی ناشی از ترافیک و رعایت حد بستر رودخانه با توجه به مثبت بودن در گروه علی قرار دارند و با امتیاز ۲,۳۹۵ جز اثرگذارترین شاخص‌ها در بین شاخص‌های مورد مطالعه می‌باشد. از سوی دیگر، با توجه به مقدار (Di-Ri)، چشم‌انداز مناسب به دلیل نزدیکی به رودخانه و ناکارآمدی شبکه فاضلاب شهری و آلودگی ناشی از آن جز شاخص‌های معلول شناخته شده‌اند و چشم‌انداز مناسب به دلیل نزدیکی به رودخانه جز اثرپذیرترین شاخص‌ها می‌باشد. همچنین با توجه به مقدار (Di+Ri) آلودگی ناشی از ترافیک و رعایت حد بستر رودخانه به ترتیب بیشترین اهمیت و کمترین اهمیت در بین شاخص‌های مورد مطالعه می‌باشد. بنابراین بر اساس یافته‌های مذکور می‌توان گفت که بی‌توجهی مدیران شهری به نقش و پتانسیل‌های گردشگری در داخل بافت‌های قدیمی و فرسوده با چشم‌انداز بلندمدت، عدم استفاده از ظرفیت‌های این بافت‌ها برای ایجاد کارآفرینی و اشتغال در زمینه‌های گردشگری برای دستیابی به اقتصاد پایدار، ناکارآمدی زیرساخت‌ها برای ریل‌گذاری توسعه گردشگری و سایر عوامل باعث گردیده است که از این ظرفیت‌ها و پتانسیل‌ها در جهت پایداری در داخل بافت‌ها بهره‌برداری لازم صورت نگرفته است. در همین راستا، نتایج این پژوهش با یافته‌های پوراحمد و دیگران، ۱۳۹۹؛ شمعی و همکاران، ۱۳۹۹؛ تقوایی و طاهری، ۱۳۹۹ و پژوهان و پورمقدم، ۱۳۹۶ همخوانی دارد. بنابراین، موضوع بازآفرینی بافت‌های تاریخی از منظر گردشگری در ابعاد مختلف چندان که شایسته است مورد کنکاش قرار نگرفته و مصداق‌های عملی آن نیز هنوز جای کار دارد. در نتیجه این پژوهش با بررسی ابعاد مختلف بازآفرینی بافت‌های تاریخی و مصداق‌های عینی آن برای بهبود گردشگری از لحاظ علی و معلولی مورد ارزیابی قرار گرفته شد که کمتر در سایر مقالات مشاهده می‌شود. همچنین آن چیزی که چیزی

که باعث تمایز این پژوهش از سایر پژوهش‌ها شده است، می‌توان به دو موضوع اشاره کرد؛ از یک سو، توجه و درک گردشگری به عنوان راه‌حلی برای بهبود وضعیت درآمد و معیشت مردمان مناطق کم‌درآمد و دیگری ابزاری جهت ارتقاء و ساماندهی بافت‌های فرسوده و از سوی دیگر، ارزیابی و بررسی عملکرد شاخص‌ها و تعیین جایگاه آنها در راستای بازآفرینی بافت‌های فرسوده از لحاظ علی و معلول.

۵. نتیجه‌گیری

این پژوهش باهدف تحلیل عوامل مؤثر بر بازآفرینی بافت‌های تاریخی از منظر توسعه گردشگری انجام شد. نتایج حاصل از روش مذکور نشان می‌دهد که در بین معیارهای ۷ گانه اجتماعی، کالبدی و زیرساختی، اقتصادی، سیاسی، ضوابط، فرهنگی و بافت فرسوده، عامل اجتماعی تأثیرگذارترین و عامل بافت فرسوده تأثیرپذیرترین شاخص شناخته شد.

در بین شاخص‌های اجتماعی، عامل تقویت حس مکانی و همبستگی اجتماعی با امتیاز ۱/۲۹۹ اثرگذارترین شاخص و تمایل برخی ساکنین برای ادامه زندگی در بافت فرسوده با کمترین امتیاز حاصل از مقدار (Di-Ri) جز اثرپذیرترین شاخص شناخته شد. در بین شاخص‌های فرهنگی توجه به مراسم خاص مذهبی، رخدادهای ورزشی، جشنواره‌های خاص جز شاخص‌های اثرگذار و برجسته‌سازی و توجه به موزه‌ها، گالری‌های هنری، مرکز موسیقی، صنایع دستی جز شاخص‌های تأثیرپذیر شناخته شدند. در بین معیارهای اقتصادی شاخص دسترسی به حمل‌ونقل عمومی با بیشترین امتیاز ۲/۶۲۴ جز عامل اثرگذار و بالا بودن قیمت زمین در بافت با کمترین امتیاز ۰/۸۴۸- جز عامل اثرپذیر شناسایی شد. در بخش کالبدی عامل بحرانی بودن برخی بناها به دلیل فرسودگی بیش‌ازحد و نظارت بر بازآفرینی متناسب با گردشگری به ترتیب جز اثرگذارترین و اثرپذیرترین شاخص در بین شاخص‌های مورد مطالعه شناخته شدند. در بعد سیاسی نیز دو عامل ادامه روند تحریم‌ها و فساد اداری در گروه معلوم و اجرایی شدن مفاد برجام در گروه علی واقع شدند. در بین شاخص‌های بافت فرسوده، مشکل وراثت در مالکیت با امتیاز ۰/۵۰۰ جز اثرگذارترین شاخص و اختلاف سلیقه سازمان میراث فرهنگی با شهرداری با کمترین امتیاز حاصل از مقدار (Di-Ri) شناخته شدند. در نهایت در بین شاخص‌های مورد مطالعه ضوابط آلودگی ناشی از ترافیک اثرگذارترین شاخص و در گروه علی و همچنین شاخص چشم‌انداز مناسب به دلیل نزدیکی به رودخانه اثرپذیرترین شاخص شناخته شدند؛ بنابراین، گروه‌های علی با کسب مقادیر مثبت (Ri+Di) به‌مثابه عوامل اثرگذار و گروه‌های معلول به کسب مقادیر منفی (Di-Ri) به‌مثابه عوامل اثرپذیر شناسایی شدند. علاوه بر این، شدت اثرگذاری و اثرپذیری هر عامل و شاخص‌ها باعث می‌شود که سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط بتوانند با توجه و تمرکز بر عوامل علی، زمینه را هر چه بیشتر برای تحقق عوامل معلول فراهم سازند و در نهایت این هم‌افزایی در بین سازمان‌ها باعث می‌شود که مدیریت بافت‌های قدیمی به‌صورت یکپارچه گردد تا زمینه‌ساز افزایش و توسعه گردشگری در داخل این بافت‌ها گردد.

لازم به ذکر است تحقق افق روشن برای آینده بازآفرینی بافت‌های تاریخی از منظر توسعه گردشگری نیازمند پیشنهادهایی به شرح زیر می‌باشد:

- توجه و تأکید بر رشد هوشمند شهری به جای رشد اسپرال در داخل بافت
 - بهبود سیستم حمل و نقل عمومی و تأمین پارکینگ در منطقه
 - با در نظر گرفتن هویت تاریخی و همچنین با توجه به ویژگی‌های معماری مناسب هر یک از بناهای ارزشمند تاریخی در این منطقه، کاربری آموزشی- فرهنگی پیشنهاد می‌شود. مانند خانه ماهپار، منزل نفیسی، سرای افضل.
 - توجه و تأکید بر اختلاط کاربری‌ها در سطح منطقه خصوصاً در محدوده CBD که مجاورت با رودخانه کارون و فعالیت‌های اقتصادی ویژگی‌های خاصی به آن بخشیده که بر فضاهای همگانی در محدوده CBD تأثیر گذارنده است.

- تنوع فعالیتی اعم از گردشگری خرید، صنایع دستی در این محدوده پیشنهاد و تشویق می‌گردد.
 پیشنهاداتی در سطح کلان نیز ارائه می‌گردد که به شرح ذیل می‌باشد:
 - توجه به مشارکت در بازآفرینی با تأکید بر گردشگری؛
 - توجه به هویت تاریخی فرهنگی در بازآفرینی؛
 - و توجه جدی به بروکراسی اداری و موازی کاری.

کتاب‌نامه

۱. ادبی فیروزجاه، ج.، ندایی، ط.، محمدی، ح.، و فتاح‌زاده، ف. (۱۳۹۹). اولویت‌بندی و مقایسه مؤلفه‌های گردشگری ورزشی پایدار استان گیلان بین گردشگران ورزشی و جامعه میزبان. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۹(۳)، ۲۴۴-۲۲۷.
۲. اسعدی، ع.، پرتوی، پ.، و حبیبی، ک. (۱۳۹۹). ارزیابی محورهای مطلوب پیاده‌مداری به منظور ارتقای گردشگری شهری مطالعه موردی: بافت مرکزی و تاریخی شهر سقز. *فصلنامه گردشگری شهری*، ۷(۳)، ۱۷-۳۳.
۳. آزاد بخت، ن. (۱۳۹۸). بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر توسعه گردشگری شهری (مطالعه موردی: شهر بروجرد). *مطالعات جغرافیای عمران و مدیریت شهری*، ۵(۳)، ۱۲-۱۳۷.
۴. پژوهان، م.، و پورمقدم، ز. (۱۳۹۷). برنامه‌ریزی راهبردی گردشگری شهری با رویکرد بازآفرینی فرهنگ مبنا در بافت‌های تاریخی (مطالعه موردی: بافت قدیم شهر رشت). *مطالعات شهری*، ۷(۲۷)، ۶۶-۵۳.
۵. پوراحمد، ا.، احمدی فرد، ن. (۱۳۹۷). بررسی نقش گردشگری خلاق در بازآفرینی بافت تاریخی (مطالعه موردی: منطقه ۱۲ تهران). *پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری*، ۶(۱)، ۹۰-۷۵.
۶. پوراحمد، ا.، احمدی فرد، ن. (۱۳۹۷). بررسی نقش گردشگری خلاق در بازآفرینی بافت تاریخی (مطالعه موردی: منطقه ۱۲ شهر تهران). *پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری*، ۶(۱)، ۹۰-۷۵.

۷. پوراحمد، ا.، سینی، ع. (۱۳۹۴). بازآفرینی بافت‌های تاریخی شهری جهت توسعه گردشگری فرهنگی. کاشان: همایش ملی بافت‌های فرسوده و تاریخی شهری: چالش‌ها و راهکارها..
۸. پوراحمد، ا.، فرهودی، ر.، زنگنه شهرکی، س.، و شفاعت قراملکی، ط. (۱۳۹۹). تبیین الگوی بازآفرینی بافت تاریخی با رویکرد توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهر تبریز). *جغرافیا و برنامه ریزی*، ۷۴(۲۴)، ۶۰-۴۳.
۹. تقوایی، م.، و طاهری، ا. (۱۳۹۹). بررسی تاثیر بازآفرینی شهری بر گردشگری شهری (مطالعه موردی منطقه سه شهر اصفهان). *مطالعات مدیریت شهری*، ۱۲(۴۱)، ۲۷-۱۶.
۱۰. تیموری، ر.، کرمی، ف.، تیموری، ز.، و صفدری، ا. (۱۳۹۳). عوامل مؤثر بر گردشگری مکان‌های تاریخی شهری نمونه موردی: بازار تاریخی کلان‌شهر تبریز. *نشریه گردشگری شهری*، ۱(۱)، ۷۸-۶۳.
۱۱. سرائی، م. ح.، اشنویی، ا.، و شیره‌پز ارائی، ع. ا. (۱۳۹۴). راهبرد تجدید حیات بافت قدیم شهر آران و بیدگل. *مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری*، ۲(۱)، ۳۷-۲۹.
۱۲. شماعتی، ع.، دلفان نسب، م.، و فصیحی، ح. (۱۳۹۹). توسعه گردشگری در محله تجریش با رویکرد بازآفرینی شهری. *فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۱۰(۳۹)، ۸۹۴-۸۷۷.
۱۳. شماعتی، ع.، موحد، ع.، و رضاپور میرصالح، ح. (۱۳۹۷). تحلیل نقش بازآفرینی بافت قدیم شهر اردکان در توسعه گردشگری شهری. *فصلنامه شهر ایرانی اسلامی*، ۹(۳۴)، ۷۱-۵۹.
۱۴. عندلیب، ع.، بیات، ا.، و رسولی، ل. (۱۳۹۲). مقایسه و تطبیق بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری بلوک خیام تهران (ایران) و پروژه لیورپول ۱ (بریتانیا). *آمایش محیط*، ۶(۲۳)، ۱۰۴-۷۹.
۱۵. فلاح‌زاده، س.، و محمودی پاتی، ف. (۱۳۹۴). اولویت‌بندی سیاست‌های مشارکتی در بازآفرینی شهری با تأکید بر احتمال وقوع ناسازگاری میان بهره‌وران. *فصلنامه مطالعات شهری*، ۴(۱۵)، ۱۶-۵.
۱۶. فیروزبخت، م. (۱۳۹۷). بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر توسعه گردشگری شهری (مورد پژوهی: منطقه یک کلانشهر تهران). *مطالعات جغرافیا و عمران و مدیریت شهری*، ۴(۱)، ۱۲۵-۱۰۹.
۱۷. کریم‌زاده، ع.، شهریار، ک.، و اردشیری، م. (۱۳۹۷). تحلیلی بر گردشگری شهری در بازآفرینی بافت‌های تاریخی از دیدگاه ساکنین محلی با بهره‌گیری از روش تحلیل عاملی (نمونه موردی: شهر شیراز). *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱(۳۲)، ۱۴۰-۱۲۷.
۱۸. نوریان، ف.، و آریانا، ا. (۱۳۹۱). تحلیل چگونگی حمایت قانون از مشارکت عمومی در بازآفرینی شهری. *هنرهای زیبا*، ۱۷(۲)، ۱۵-۲۸.
۱۹. یادگاری، م.، و تارخ، م. ج. (۱۳۹۶). استفاده از تکنیک دیمتل فازی برای رتبه‌بندی راهبردهای مدیریت دانش. *فصلنامه پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران*، ۳۲(۳)، ۷۸۸-۷۶۱.
۲۰. یعقوبی، م.، و شمس، م. (۱۳۹۸). بازآفرینی بافت فرسوده با رویکرد توسعه پایدار (مطالعه موردی: شهر ایلام). *شهر پایدار*، ۲(۱)، ۶۳-۷۷.

22. Domínguez, T., Darcy, S., and Alén González, E. (2014). Competing for the disability tourism market comparative exploration of the factors of accessible tourism competitiveness in Spain and Australia. *Tourism Management*, 47 (2015), 261–272.
23. Hall, C. M. (2011). Policy learning and policy failure in sustainable tourism governance: From first and second-order to third-order change? *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4–5), 649–671.
24. Law, C. M. (1992). Urban Tourism and Contribution to Economic Regeneration. *Urban Studies*, 29(3-4), 559-618.
25. Lin, C. L., & Wu, W. W. (2004). A fuzzy extension of the DEMATEL method for group decision making. *European Journal of Operational Research*, 156, 445–455.
26. Ozlem, G. (2009). Urban Regeneration and increased comparative power: Ankara in an era of globalization. *Cities*, 26, 27-37
27. Sepe, M. (2014). Urban transformation, socio-economic regeneration and participation: two cases of creative urban regeneration. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 6(1), 20-41.
28. Silva, F. B., Herrera, M. A. M., Rosina, K., Barranco, R. R., Freire, S., Schiavina, M. (2018). Analyzing spatiotemporal patterns of tourism in Europe at high-resolution with conventional and big data sources. *Tourism Management*, 68, 101-115.
29. Swarbrooke, J., & Horner, S. (2001). *Business Travel and Tourism*. Oxford: Butterworth Heinemann.
30. Tapak, L., Abbasi, H, Mirhashemi, H. (2019). Assessment of factors affecting tourism satisfaction using K-nearest neighborhood and random forest models. *BMC Research Notes*, 12(1), 1-5.
31. Tiago, F., Gil, A., Stemberger, S., Borges-Tiago, T. (2020). Digital sustainability communication in tourism. *Journal of Innovation & Knowledge*, 6, 27-34.